

A. J. Veenendaal jr., ed., *De briefwisseling van Anthonie Heinsius, 1702-1720, 1, 19 maart-31 december 1702* (RGP, Grote serie CLVIII, Dissertatie Nijmegen; 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1976, xxxiv + 666 blz., f 104.-, ISBN 90 247 1906 2).

De verschijning van deel I van Heinsius' briefwisseling geeft een drievoudige vreugde: omdat het er eindelijk is, omdat de vorm weinig te wensen laat en omdat men hoopvol naar meer kan uitzien. Eindelijk - dat is allerminst een verwijt aan de bewerker A. J. Veenendaal jr. Integendeel, de eerste aflevering van een zo tijdrovend werk binnen tien jaar na de opdracht verdient alle waardering. Maar hoe lang (en men mag wel zeggen hoe smartelijk) en door hoe velen is niet om de uitgave van Heinsius' papieren geroepen. Al is in de loop der jaren daaraan deels voldaan door de publicatie van belangrijke reeksen brieven uit de jaren van samenwerking met Willem III, voor de tijd na 1702 moest nog altijd de tocht naar Den Haag worden ondernomen. Eindelijk wordt dan die langdurige en ook internationale belangstelling bevredigd.

Nu is het Heinsius-archief befaamd overzichtelijk en een inventaris in boekvorm maakt het de laatste decennien bijzonder toegankelijk. Ook zijn er natuurlijk al wel wat krenten uitgepikt, met name de omvangrijke Heinsius-Marlborough correspondentie. Maar het is wat anders fragmenten te kennen, gericht te kunnen zoeken, te weten wat er ligt, of de volledige briefwisseling over achttien jaar voor het grijpen te hebben. *Briefwisseling* is een wat groot woord; de uitgaande brieven zijn ver in de minderheid, zo een op de vijftien - de meeste overigens ijverig bijeengehaald van verscheidene andere plaatsen. Een winstpunt, want men ruilt ze gaarne voor de verder aanwezige stukken die nu bleven liggen.

Als de correspondentie in latere oorlogsjaren sterk zwelt, zal Heinsius' aandeel verhoudingsgewijs waarschijnlijk wel toenemen, maar of dat meer licht zal werpen op het karakter van de raadpensionaris valt te betwijfelen. Tot zover wordt slechts bevestigd wat men al wist: keurig en karig. En al had de moderne lezer hem graag wat ongeremder betrappt, aan die keurigheid allereerst dankt men een verzameling die behalve een zee van informatie ook bijzondere mogelijkheden tot onderzoek biedt.

Want het Heinsius-archief is uniek door de duur: de neerslag van 31 jaar bewogen geschiedenis in de correspondentie van één man die al die tijd als de belangrijkste minister en na 1702 als leider van de Verenigde Provinciën naar buiten optrad. Hoe merkwaardig dat is beseft men pas goed door de bonte rij van tegenspelers voor het oog te laten passeren. Vorsten, ministers, gezanten kwamen en gingen - steeds weer hadden zij met Heinsius te doen. En niet weinig toen beslissingen in de Republiek een zo wijd strekkende invloed op het Europese gebeuren konden uitoefenen als in de middeleeuwen van zijn ambtsperiode. Zijn leven was zijn ambt is wel gezegd, maar hoe weinig wordt dat gekend.

Het wekt beschaming (het is al meer gezegd) en bij buitenlanders ongelovige verbazing, dat voor Heinsius nog steeds naar de, overigens begripvolle, schets van de Fouw in zijn *Onbekende Raadpensionarissen* moet worden verwezen. Als deze brievenuitgave alleen maar aanleiding werd tot een portret ten voeten uit was daarmee haar dienst al bewezen. In dit deel wordt men tenminste reeds verblijd met de meest uitvoerige biografische aantekeningen tot nu toe verschenen, zij het enigszins in de trant van een lofrede. Anders werd ook niet over hem geschreven, blijkbaar trekt het onderwerp niet. Heinsius is zo kleurloos, hoort men vaak - in de duisternis van het onbekende blijven alle pensionarissen grijs, al valt zeker niet te verwachten dat zijn toekomstig biograaf een flamboyante persoonlijkheid te voorschijn zal brengen. Maar dat is ook geen vereiste voor een boeiend verhaal. Belangrijker is het tragisch element in de levensgang en daaraan ontbreekt het niet, zoals ieder weet die zich maar zijdelings met de effen Heinsius bemoeit heeft.

RECENSIES

Er is nog een, minder esthetische, reden om verlangend uit te zien naar een biografie van deze raadpensionaris. Het was een reukeloos en eigenlijk slechts per geval omschrijfbaar ambt. Een schematische voorstelling van de Republikeinse staatsinrichting zou zeker niet als sleutelfiguur opleveren de raadpensionaris van Holland. Nu verschilt iedere constitutie op papier nogal wat van de praktijk, maar bij de republiek met haar stadhouder voor niemand tot de Orwelliaanse gelijkheid van stemmen, die ook geen geschreven constitutie had dan een verzameling van de meest verscheiden overeenkomsten, is de kloof duizelingwekkend. Zo kan men nog twisten of de raadpensionaris als een minister in de nieuwe of oude zin, als leider of als uitvoerder, ambtenaar, moet worden gezien, waarbij ieder punt kan verzamelen al naar zijn keuze van persoon en moment. De loopbaan van Heinsius vormt een schitterend object om het ambt te bestuderen. De raadpensionaris is waarneembaar in alle standen: met en zonder stadhouder, in oorlog en in vrede, in tijden van vertrouwen en toekomstverwachting en in de bittere jaren na de afgang.

Met zijn eigen archief alleen komt men dan natuurlijk niet uit. De brieven van 1702 geven ook niet onmiddellijk de indruk dat dit jaar de ernstigste crisis bracht in Heinsius' bestaan, al was die van 1712 een goede tweede. Beide keren werd hem door buitenstaanders het lot van De Witt al voorspeld. Dat hij zelfs niet werd ontslagen komt zeker niet alleen voor rekening van een koeler politiek klimaat na de hartstochten van vroegere generaties. Nu sloegen de golven in 1702 wel niet zo hoog als dertig jaar te voren, maar het had misschien anders kunnen gaan als de raadpensionaris juist niet uitnemende talenten had bezeten tot bezonnen overleg, vergelijk en verzoening. Dat Heinsius ook als cunctator te boek staat zou men niet vermoeden uit de gebeurtenissen na de fatale slag van Willems dood. Aan de vooravond van een zware oorlog verloor de staat in één man de bijzondere verhouding tot Engeland, een stadhouder van gezag in Holland met een vaste greep op andere provincies en de opperbevelhebber van leger en vloot. In die nood werd opmerkelijk snel en doortastend gehandeld.

Dat moet zeker ten dele aan Heinsius' leiderschap worden toegeschreven, maar hoe het precies in zijn werk ging valt uit deze brieven niet af te lezen. Met de dood van de stadhouder-koning had het raadpensionarisambt een wezenlijk andere inhoud gekregen (het voldoet niet eenvoudig te stellen dat het overleg met Willem III door dat met Amsterdam en Marlborough werd vervangen), doch de aard van de correspondentie verandert niet opvallend. Voor en na ziet men de raadpensionaris als een spin in het web buitenlandse berichten en militaire inlichtingen zamelend, achter zich dezelfde groep vaste medewerkers als in de vorige oorlog. Voor en na 'dirigeerde' hij de zaken in de statenvergadering in de gewenste richting; van de wijze waarop die richting bepaald werd vangt men nu en dan slechts een glimp. In de eerste kritieke maanden waren de Hollandse staten ook voortdurend bijeen. Het is wel te verwachten dat volgende delen iets meer opheldering over de interne besluitvorming kunnen verschaffen.

Wat in deze bundel wel goed uitkomt is Heinsius' worsteling met de erfenis van Willem III. Japikse, zijn conclusie trekkend uit het raadpensionarisschap van De Witt, stelt als eerste vereiste voor het ambt een ijzeren gestel. Men zou het niet denken afgaand op de rij die volgde van jichtigen en lijders aan graveleuze kolieken (de gewoonlijke kwalen waaraan De Witt misschien slechts door een vroege dood is ontsnapt). Maar wat de ontvanger van de binnenkomende stroom brieven in 1702 zeker moet hebben bezeten waren ijzeren zenuwen.

Het antwoord op Heinsius' jammerklacht aan Portland 'maar wie zal des Konings plaats suppleren?' was wat betreft het stadhouderschap in Holland gauw gegeven: niemand. De stadhouderloze regering mag Heinsius in deze hachelijke toestand misschien ongewenst

zijn voorgekomen, onnatuurlijk of onmogelijk zeker niet - hij was ermee opgegroeid. Buitenlanders, verblind door de schijn dat de stadhouder *als een koning* in Holland regeerde, maakten vaak geen onderscheid (een misvatting die nog duurt getuige de verwarrende term Dual Monarchy in S. B. Baxters *William III*). En aanvankelijk gaf het nogal wat te doen om zich enige bevriende maar opdringerige vorsten op beleefde wijze van het lijf te houden. De brieven van thesaurier Hop vanuit Wezel waar de begerige, wispelturige Frederik van Pruisen klaar stond voor de sprong, zijn bepaald vermakelijk.

Van vreemde potentaten waren maar weinigen gediend; evenmin als kapitein-generaal, een functie waarmee de gegadigden voor het stadhouderschap (en nog anderen) desnoeds wel genoeg wilden nemen. Ook George van Denemarken, de echtgenoot van de nieuwe Engelse koningin, werd afgewimpeld. Die plaats moest echter vervuld worden niet het minst uit bondgenootschappelijke overwegingen en door de compromis-oplossing die ten slotte werd gevonden (Marlborough onder beperkende voorwaarden) bleef nog iets van de bijzondere band met Engeland bestaan. Van de moeilijkheden die daaruit voortkwamen zijn in 1702 pas de eerste klanken te beluisteren; dit jaar ziet men Heinsius voortdurend bezig met de door Willem nagelaten militaire staf. Andere eerste-uursgetrouwen als Dijkvelt, Van Haren en Van de Lier (Odijk had zich onttrokken) werden met een speciale missie naar Engeland weggewerkt. En of Van de Lier al klaagde 'ik worde oud en hoe langer hoe onbekwamer', dat stoorde Heinsius' gemoedsrust wel niet.

De vloed brieven echter van de, meest bejaarde, nukkig naijverige opperofficieren, die de raadpensionaris overstelpten met hun eisen, klachten en twijfels, terwijl de vijand aan de grens stond en de legerorganisatie nog maar moeizaam op gang kwam, maakte het openen van de post stellig tot een zware beproeving. Hop had er niet veel beters dan Van de Lier over zichzelf van te melden en emotionele mededelingen als over 'agitations d'esprit' van de generaal Van Wassenaer-Obdam, 'qui me rendent quasi incapable à rien faire', nog vóór de veldtocht was begonnen, lijken voldoende om een minder flegmatisch man een zenuwinstorting te bezorgen. Pas aan het eind van het jaar kwam geruststelling toen begon te blijken dat de politieke benoeming van Marlborough militair een schot in de roos was geweest.

Die zorgen vormen nog maar een deel van de militaire correspondentie en natuurlijk wordt in deze 1270 brieven over nog andere dan legerzaken gehandeld. Om een willekeurige datum te nemen: op 21 augustus werd Heinsius behalve door Athlone, Marlborough en Wassenaer-Obdam aangeschreven door pensionaris De la Bassecour (uit Gorcum) over de bewegingen van een verdacht persoon, door de Amsterdamse pensionaris Buys om inlichtingen over een uit Brussel ontvangen waarschuwing tegen mogelijke aanslagen op Hollandse steden en schepen en, uitgebreid, zijn gedachten over het concept-tractaat betreffende vernieuwing van de verdragen met Engeland; door de gezant Goes over verrekking van uitgaven ten behoeve van troepenwerving in Denemarken, door een vaste correspondent te Maastricht over het verlenen van paspoorten en door de latere commies Mr. J. Surendonck, wiens merkwaardige epistels vol raadgevingen en voorstellen niet door Heinsius zelf werden bewaard. De belangstellende specialist vindt in iedere brief wel wat van zijn gading.

Dat is ook het eerste nut van een uitgave als deze. Dit deel al is bovendien een uitstekend instrument en dat dankt men de bewerker. De onderste steen is boven gehaald, de meest verborgen literatuur geraadpleegd en het is maar zelden dat een naam van 'niet geïdentificeerd' moest worden voorzien. Zodat het ook als een nieuw bijgewerkt biografisch woordenboek voor het tijdvak kan dienen, met de bijzondere attractie dat de meeste personen handelend worden opgevoerd. Ieder die enig gevoel voor deze zo slecht bedeelde periode

RECENSIES

van de vaderlandse geschiedenis wil verwerven kan men slechts raden alles te lezen van a tot z. Voor de recensent die met een rood potlood gereed zit is dit echter een teleurstellende ervaring.

J. G. Stork-Penning

H. van Dijk, *Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving* (dissertatie Rotterdam, Historische Werken over Rotterdam XVII, uitgegeven door de 'Stichting Historische Publicaties Roterodamum' onder auspiciën van de vereniging Historisch Genootschap 'Roterodamum'; Schiedam: Interbook International, 1976, xx + 472 blz., f55.-).

In de flaptekst wordt dit boek onder andere intrigerend, boeiend en prettig leesbaar genoemd, maar ik heb tijdens de lezing toch wel vaak aan een uitspraak van Hobsbawm moeten denken: 'If historians wish to justify the resources society devotes to their subject, modest though these are, they should not write exclusively for other historians¹'. Alleen al de hoeveelheid getallen zal wel veel historici zwaar op de maag liggen, al gaat Van Dijk nog lang niet zo ver als bijvoorbeeld sommige auteurs van Franse studies over de historisch-demografische ontwikkeling van minuscule dorpjes, die werkelijk geen enkele poging doen om hun boek toegankelijk te maken voor een 'breder' publiek, een toch niet te verwaarlozen consument. Men moet trouwens wel een begenadigd literator zijn om studies zoals die steeds meer over onderwerpen uit de economische en sociale geschiedenis verschijnen genietbaar te houden voor anderen dan mede-specialisten: getallen worden niet meer alleen maar opgeteld of in een grafiekje ter illustratie verwerkt, ze spreken nu hun eigen taal, worden op hun waarde, betrouwbaarheid en samenhangen getoetst met behulp van statistische methoden. Historici die kwantificeren zoveel mogelijk mijden zullen in die betrekkelijke onleesbaarheid een wapen tegen de hele methode kunnen vinden, ook als het moeilijke materiaal wordt weggemoffeld in bijlagen, als specialistische termen worden vertaald, noten geschrapt en wat illustraties rondgestrooid. Helaas worden dan van de weeromstuit vaak verbale explicaties gegeven van wat er in de paar tabellen die in de tekst zijn opgenomen valt af te lezen.

Misschien is het maar beter om over die aspecten van het verleden die met de methodieken van de sociale wetenschappen worden geanalyseerd ook maar in de taal van die vakken te schrijven. Dan kunnen cijfer, grafieken, basismateriaal om na- en verder rekenen te vergemakkelijken, bespreking van bronnen en gevolgde methode het verhaal zelf vertellen. In onze algemene tijdschriften zou dan in een daartoe aangewezen hoek kunnen worden haar gekloven over verre decimalen achter de komma. Afgeleide studies in de letterensfeer kunnen dan verwijzen naar dit vooronderzoek. Misschien moet het ook *bon ton* worden om onderwerpen te gaan analyseren in de diepte zonder dat er ook nog een fors aantal jaren in de studie betrokken wordt; een soort salami-taktiek waarbij kleine plakjes geschiedenis, grondig bestudeerd, materiaal leveren ter aanvulling en correctie van het globale beeld waarmee we nu gelukkig moeten zijn. Een aanpak waarbij een omvangrijk onderwerp uit de o zo volgeladen negentiende eeuw van alle kanten wordt bekeken kan men eigenlijk niet meer van een auteur eisen. Men moet zich beperken tot enkele aspecten, zoals Van Dijk ook doet, al heeft hij er wel een groot aantal bestudeerd. Als die echter wat de kwantificeerbare zaken betreft tot op de bodem worden uitgevlooid behoeft een volgend onderzoeker niet nog eens al het materiaal door te schoffelen.

1. E. J. Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875* (Londen, 1975) xiii.